

JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES RESEARCH

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Open Access Refereed e-Journal & Refereed & Indexed

Article Type	Research Article	Accepted / Makale Kabul	08.07.2019
Received / Makale Geliş	18.03.2019	Published / Yayınlanma	11.07.2019

ARAP CAHİLİYE DÖNEMİNDE BİR BABANIN, ÇOCUĞUNA HİKMETLİ ÖĞÜTLERİ

-İSLAMÎ DEĞERLER BAĞLAMINDA PEDAGOJİK BİR ANALİZ-

A FATHER'S ADVICE TO HIS CHILD WITH FULL OF WISDOM IN THE ARAB JAHILIYYA PERIOD

-A PEDAGOGICAL ANALYSIS IN THE CONTEXT OF ISLAMIC VALUES-

Dr. Öğretim Üyesi Hacı ÇİÇEK

Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Arap Dili Eğitimi Bölümü, Adıyaman / TÜRKİYE,
ORCID: 0000-0003-4735-6349

Dr. Öğretim Üyesi Osman KAYA

Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Arap Dili Eğitimi Bölümü, Adıyaman / TÜRKİYE,
ORCID: 0000-0002-2695-4246

ÖZET

Malum olduğu üzere insan, sosyal bir varlıktır. Sosyalitenin ideal anlamda gerçekleşmesi için ise insanın fitratına uygun söz ve davranışların egemen olması gerekir. Zira onlar, insanlığın hikmete dayalı olan ortak değerleridir. Hikmetli söz ve davranışların bir coğrafya ve bir zaman dilimi yoktur. Çünkü hikmetli sözler, çağlar üstü boyuta sahiptir. İnsanlığın her dönemde muhtaç olduğu vazgeçilmez evrensel özelliklerdir. Söz konusu o değerler arasında tevazu, güler yüzlülük, yardımseverlik, cömertlik, misafirperverlik, mertlik, cesaret, vefa ve himayecilik gibi özellikler bulunmaktadır. Zaten Hz. Peygamber, hikmeti, müminin yitik malı olduğunu, her nerede bulursa onu alması gerektiğini söylemiştir. Zü'l-İsba' el-Advânî (ö.Miladi/600) diye tanınmış olan câhiliye dönemi şairlerinden Ebu Advân Hursân b. Muharris'in, ölüm döşğinde iken başucunda oturan oğlu Useyd'e yaptığı nasihatler de, herkes tarafından kabul görecektir evrensel değerlerdir. Bu çalışmada Zü'l-İsba el-Advânî'nin özlü nasihatleri ele alınmış, Kur'an ve Hz. Peygamberin öğretileri ışığında onların analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cahiliye dönemi, Hursân, Öğütler, Hikmet, Pedagoji.

ABSTRACT

As it is known, man is a social being. In order for sociality to be realized in the ideal sense, the words and behaviors that are appropriate to human nature must be dominant. For they are the common values of mankind based on wisdom. Wise words and behaviors do not have a geography and time frame. Because wise words, the age has a dimension. It is the indispensable universal features that humanity needs in every period. These values include humility, affability, helpfulness, smiling face, generosity, hospitality, bravery, courage, loyalty and protectionness of the neighbor. Already The Prophet said that his wisdom is the lost property of the believer and that he must take it wherever he finds it. Zu'l-Isba al-Advânî known as the prehistoric period poets Abu Advân Hursân b. Muharris advice on his son Useyd, who was sitting on his bedside table, are universal values to be accepted by all. In this study, the practical advice of Zü'l-Isba al-Advânî was discussed. Their analysis is done in the light of the holy Qur'an and of the Prophet Muhammad.

Key Words: Cahiliye period, Hursân, Advices, Wisdom, Pedagogy.

1. GİRİŞ

Malum olduğu üzere "hikmet" dediğimiz değer, insanlığın ortak malıdır.¹ Hikmet erdemi ve hikmetli sözler, her dönemde ve birçok kimse tarafından söylenmiştir. Kimi zaman, inanç dünyası paganizme

¹ Tirmîzî, *İlim* 19.

dayalı kimseler de, en doğru ve fitrî sözleri seslendirmiş, dile getirmiştir. Mesela Hz. Peygamber, Lebid b. Rebia'nın (ö.40/660) şiirlerindeki sözleri takdir etmiş, hatta “*Bir şairin söyleyebileceği en doğru söz Lebid'in sözüdür*” ifadesiyle onu onure etmiştir.²

Söz konusu hikmetli sözler, aynı şekilde Câhiliye dönemi şairlerinden Zülisba' el-Advânî diye tanınmış olan Ebu Advân Hursân b. Muharris b. el-Hâris b. Sa'lebe tarafından yerli yerince kullanılmış, terennüm edilmiştir. Kendisi, sağlığında şiirlerinde hep hikmetli beyitler inşad etmiş, ömrünün son anlarında ise başucunda oturan oğluna şu tavsiyelerde bulunmuştur:

“Oğlum! Gördüğün gibi baban, zinde iken tükendi; hayattan bıktı, usandı! Sana bazı öğütler vereceğim ki onları yerine getirdiğinde, kavmimiz nezdindeki yerime sen de ulaşırsın! Sana söyleyeceklerimi aklında tut! Kavmine karşı şefkatli ol ki seni sevsinler! Alçakgönüllü ol ki seni baş tacı etsinler! Güler yüzlü ol ki sana itaat etsinler! Onlara öncelik ver ki seni başkan kabul etsinler! Büyüklerine ikramda bulun ki onlar da sana değer versin; küçüklerine ikramda bulun ki onlar da senin sevginle büyüsünler! Onlara karşı cömert ol! Kendi namusun gibi onların namusunu da koru! Komşuna değer ver! Yardım dileyene yardım et! Misafirine cömert ol! Darda kalanın yardımına koş! Ecel, eninde sonunda seni bulacaktır. Sana gelen ihtiyaç sahibinden yüzünü çevirme! Oğlum, işte bu tavsiyelerimi uyguladığın zaman, ideal bir başkan olursun!”³

İstiklal Şairi Mehmet Akif Ersoy'un (ö.1936) deyişiyle “Şark'ın en sevgili sultanı”⁴ Selahaddin Eyyûbî (ö.589/1193) de, ömrünün son demlerinde oğlu Zahir'e (ö.613/1216), Allah'tan korkmasını; idaresi boyunca boş ve haksız yere kimsenin kanını dökmemesini; halkın gönlünü daima hoş tutmasını ve problemleriyle ilgilenmesini; devlet ricaline iyi davranmasını; insanları ikna ederek gönüllerini kazanmasını; kimseye kin duymamasını ve sürekli bağışlayıcı olan Allah'a yalvarmasını ve ondan istiğfar dilemesini tavsiye etmiştir.⁵ Dikkat edilirse Zülisba' el-Advânî ile Selahaddin Eyyûbî arasında bin altı yüz yıl geçmesine rağmen, her ikisinin ölüm döşeginde iken kendi çocuklarına verdiği öğütlerin evrensel bağlamda bir ortak payda taşıdığı görülecektir.

Biz, çalışmamızın daha iyi anlaşılması bağlamında ilkin Zülisba' el-Advânî hakkında kısa bir bilgi vermeyi uygun görüyoruz.

2. ZÜLİSBA' EL-ADVÂNÎ KİMDİR

Asıl adı Hürsan bi el-Haris b. Muharris b. Rabia b. Hübeyre b. Salebe b. Zarb el-Advanîdir. Nesebi, Mudar'a kadar tespit edilmiştir.⁶ Cahiliye dönemi meşhur süvarilerinden birisidir. Aynı zamanda hikmetli sözlere sahip olmasıyla da tanınmıştır. “Zülisba' ” (parmaklı) lakabıyla çağrılmıştır. “Zülisba'” diye anılma nedeni ise ayak parmaklarından birini yılanın sokması üzerine parmaklarından birisinin kesilmesi ya da ayağında fazladan bir parmağın bulunmasıdır.⁷ Kendi kardeşine saldırgan bir tavır takındığından, onu öldürmeye teşebbüs ettiğinden ve gözünü oyduğundan dolayı Advân diye nitelendirildiği bilgisi de mevcuttur.⁸

Muammerundan yani çok yaşayan kimselerden sayılan Zülisba', Hicaz yarımadasının sayfiye yeri olan Taif halkındandır. Kimisi, onun üç yüz⁹, kimisi de yüz yetmiş yıl yaşadığını nakletmiştir.¹⁰ Kabilesi, orada zamanla yetmiş bin nüfusa varmış ama birbirine olan husumetleri sonucunda dağılmıştır.¹¹

² Geniş bilgi için bkz. Mehmet Yolcu, Lebid b. Rebia ve Tevhide Çağırın Şiiri, *Hikmet Yurdu*, cilt:1, sayı. 2, (Temmuz-Aralık-2008), s. 123-152.

³ Ebu'l-Me'âli Bahâuddîn Muhammed b. el-Hasan İbn Hamdûn, *et-Tezkiretu'l-hamdüniyye*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1417, I/40; Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretu resâili'l-Arâb fi usûri'l-Arabiyyeti'z-zahire*, el-Mektebu'l-İlmiyye, Beyrut, ts., I/120; Abdullah Abdulcabbar, *Kıssatu'l-edeb fi'l-Hicâz*, Mektebetu'l-Külliyye el-Ezheriyye, Kahire, ts., s.315; Şeyho, Luvis (Louis Cheikho) Rızkullah b. Yûsuf b. Ya'kûb, *Macâni'l-edeb fi hadâiki'l-Arâb*, Matba'atu'l-Âbâi'i-Yesû'iyîn, Beyrût, 1913, II/48; Muhammed İy, *en-Nahvu'l-musaffâ*, Mektebetu's-Şebâb, Kahire, ts., s.110.

⁴ Mehmet Akif Ersoy, *Safahât*, haz. Orhan Okay-Mustafa İsen, DİB Yayınları, Ankara, 1992, s. 360.

⁵ Abdurrahman Azzam, *Selahaddin Eyyûbi*, çev. Pınar Arpaçay, Alfa/Tarih Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2015, s. 307.

⁶ Hayruddîn Zirikî, *el-A'lâm*, Dâru'l-Kalem, Beyrût, 1980, II/173.

⁷ Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullâh b. Ahmed el-Has'amî es-Suheyli, *er-Ravzu'l-unuf fi şerhi sireti en-nebeviyye li ibn Hişam*, thk. Ömer Abdüsselam es-Selâmî, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 2000, II/27

⁸ Şerîf el-Murtazâ, *Gureru'l-fevâid ve dureru'l-kalâid*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Daru İhyai Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1954, s. 244.

⁹ Ebu't-Tayyib Takıyyuddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî el-Fâsî, *Şifâu'l-garâm bi-ahbâri'l-beledi'l-harâm*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, II/43.

¹⁰ Abdurrahmân b. Ebubekir Celâluddîn es-Suyûtî, *Şerhu şevâhidu'l-muğni*, Lecnetu't-Turasi'l-Arabî, 1966, Kahire, I/433.

¹¹ Fâsî, *Şifâu'l-garâm bi-ahbâri'l-beledi'l-harâm*, II/43.

Zülsiba‘, namus konusunda hassas olduğundan dört kızını evlendirmemiştir. Bir ara bu konuya dair kızlarının görüşleri sormuş, onların her biri, bekârlık durumlarından hoşnut olmadıklarını şiirlerle dile getirmiştir. Hatta onlardan birisi “*Daldan bir koca, kadının yalnız oturmasından daha hayırlıdır*” darbimeselini terennüm etmiştir.¹² Bunun üzerine kızlarını evlendirmiş¹³, evliliklerinden bir yıl sonra onlara kocalarının nasıl davrandığını sormuş, -dördüncü kızı hariç- cevaplarının olumlu olduğunu öğrendiğinde ise memnun kalmıştır.¹⁴

Zülsiba‘, öğüt, hikmet ve övünç içerikli birçok şiir ve hitabesini geridekilere servet olarak bırakmıştır. Onun meşhur kasidesi ise oğlu Useyd’e hitaben söylediği ve “*Useyd! Bol bir mala sahip olursan eğer; onu güzel bir şekilde kullan!*” öğüdüyle başlayan kasidesidir.¹⁵ Zülsiba‘ el-Advânî’nin şiirleri *el-Mufaddaliyyât, el-Asmaiyyât, eş-Şi’ru ve ’ş-Şuarâ* (İbn Kuteybe), *el-Emâlî* (Ebû Ali el-Kalî), *Kitâbu’l-Eğani* (Ebu’l-Ferec el-İsfahânî), *Muntehe’t-Taleb* (İbn Meymûn), *Şerhu Şevâhidi’l-Muğni* (Suyûtî) gibi antoloji ve edebiyat eserlerinde yer almaktadır. Advânî daha çok barışa davet, hikmet, öğüt ve fahr türünde şiirler yazmıştır.¹⁶ Kendisine ait şiir ve kasideler, bir Divan’da toplanmıştır.¹⁷

Zülsiba‘ el-Advânî hakkında verdiğimiz bu kısa bilgiden sonra, oğluna verdiği öğütlerin muhtevasına geçip onları tahlil edelim.

3. ZÜLSİBA’NIN NASİHATLERİNİ İÇEREN BAŞLICA KONULAR

Zülsiba’nın, diğer adıyla Hursân b. el-Hâris’in çağlar boyunca Arap dili ve edebiyatı ile Arap kültüründe meşhur olmuş hikmet dolu konuşmasını oluşturan konuları şu şekilde tasnif etmemiz mümkündür.

3.1. İnsanlara Şefkatli Davranmak

Zülsiba’nın, hikmet içerikli sözlerinin başında tavsiye ettiği noktalardan biri, “kişinin kavmine karşı şefkatli olması” gerçeğidir. Çünkü bu değer, beraberinde kavminin ve çevresindeki insanların sevgisini kazanmasına neden olacaktır. Özellikle idareci konumundaki kimselerin, idaresi altındakilere hayırhah davranmaları, onları sevip saymaları; mevcut idarenin devamını sağlayacak, insanlar arasındaki kardeşlik duygusunu pekiştirecektir. Örneğin Hz. Peygamberin kısa bir zaman diliminde çevresinin hayranlığını kazanmasında rol oynayan faktörlerden birisi de, insanlara karşı kaba davranmamasıdır. Nitekim bu konuda Kur’an’da şu öğreti bulunmaktadır:

“Sen, o vakit Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etraftan dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et; yapacağın şeyler hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah’a dayanıp güven. Çünkü Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.”¹⁸

¹² Ebu’l-Fadl Ahmed b. Ebu Tâhir İbn Tayfûr, *Belâgâtu’n-nisâ*, Matbaatu Medrese Valide Abbâs el-Evvel, Kahire, 1908, s.112 ; İbn Dureyd, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî, *Cemheretu’l-luğa*, thk. Remzî Munîr Ba’labekî, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, Beyrût, 1987 ,II/667; Ebu Ömer Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed İbn Abdî Rabbih, *el-İkdu’l-ferid*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrût, 1404, III/63; Ebu’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrid, *el-Kâmil fi’l-lugati ve’l-edeb*, thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrâhîm, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kâhire, 1997, II/111; Ebu Hilâl el-Hasan b. Abdullâh b. Sehl b. Sa’îd el-Askerî, *Cemheretu’l-emsâl*, Beyrût, Dâru’l-Fikr, ts., I/502; Ebu’l-Fazl Ahmed b. Muhammed Meydânî, *Mecmau’l-Emsâl*, Beyrût, Dâru’l-Ma’rife, ts., I/320; Ebu’l-Kâsım Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Mustaksâ fi’l-emsâl*, Beyrût, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1987, II/111; Muhammed b. Aydemir el-Müsta’sami, *ed-Durru’l-ferid ve beytu’l-kasid*, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 2015, XI/472.

¹³ Ebu’l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnu’l-Cevzî, *Ahbâru’n-nisâ*, thk. Nazzâr Rızâ, Mektebetu’l-Hayat, Beyrut, 1982, s.102; Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Ali Kalkaşandî, *Nihâyetu’l-ireb fi ma’rifeti ensâbi’l-Arab*, thk. İbrâhîm el-İbârî, Beyrût, Dâru’l-Kuttâb el-Lübniyyîn,1980, s. 533; Şihâbuddîn Ahmed b. ‘Abdülvahhâb Nüveyrî, *Nihâyetu’l-ereb fi funûni’l-edeb*, Dâru’l-Kutub ve’l-Vesâiki’l-Kavmiyye, Kâhire, 1423, III/33; Ebu Ali Nüreddîn Hasen b. Mes’ûd b. Muhammed Yûsî, *Zehru’l-ekem fi’l-emsâl ve’l-hikem*, thk. Muhammed Hacî-Muhammed el-Ahdar, Dâru’s-Sakâfe, Fâs, 1981, III/146.

¹⁴ Ebu’l-Hasen Nüreddîn Ali b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdulmelik b. Saîd el-Mağribî, *Neşvetu’t-tarab fi târihi câhiliyyeti’l-Arab*, thk. Nusret Abdurrahman, Mektebetu’l-Aksa, Amman, ts., s.593-596; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi târihi’l-Arab kable’l-İslâm*, Daru’s-Sakî, Kahire, 2001, X/318; Beşir Yemût, *Şairâtu’l-Arab fi’l-cahiliyye ve’l-İslâm*, el-Mektebetu’l-Ehliyye, Beyrut, 1934

¹⁵ Zirikî, *el-A’lâm*, II/173.

¹⁶ Süleyman Tülücü, *DİA*, “Zülsiba‘ el-Advânî” maddesi, İstanbul, 2013, XLIV/563-564.

¹⁷ Ebu’l-Hasen Alib. Muhammed b. Habib el-Mâverdî, *el-Emsâl ve’l-hikem*, thk. Fuâd Abdulmun’im Ahmed, Dâru’l-Vatan- Riyâd, 1999, s.321.

¹⁸ *Al-i İmrân*, 159.

Bu ayetin muhatabı olan Hz. Peygamber ise şunları buyurmuştur: “Allah, insanlara merhamet etmeyene rahmette bulunmaz.”¹⁹ “Küçüklerimize merhamet, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.”²⁰

Görüldüğü üzere Zülisba'nın, dedikleri ile Kur'an'ın ve Hz. Peygamberin vurguladıkları, neredeyse birbiriyle örtüşmektedir. Zira bu söylemler, fitrî ve evrensel değerler arasındadır. Dolayısıyla Zülisba', burada fitratı yakalamış, fitrî güzergâhta yol almıştır, söylenebilir.

3.2. Sosyal İlişkilerde Alçakgönüllü Olmak

Zülisba'nın, oğluna verdiği öğütlerden ikincisi ise “alçakgönüllü” olmasıdır. Kendisinin ölçülerine ve sosyal tecrübelerine göre “alçakgönüllü olma”, sahibini insanların nezdinde “baş tacı” yapmaktadır.

Kur'an, tevazu sahibi olanları, özellikle müminlere karşı alçakgönüllü olanları takdir etmekte, Allah'ın sevgisine mazhar olduklarını²¹; Onun, Peygamberine, müminlere kol kanat germesini²² emrettiğini haber vermektedir.

Hz. Peygamber ise alçakgönüllü olan kimselerin, Allah katında yüksek derecelere sahip olduğunu müjdelemektedir.²³

“Asıl tevazu, kişinin güçlü ve muktedir olduğu dönemdeki tevazusudur. Allah, güçlü olduğu halde tevazu maksadıyla kıymetli bir elbiseyi bile giymeyi terk eden kimseye kıyamet günü iltifat edecek, değer verecektir.”²⁴

3.3. İnsanlara Karşı Güleç Yüzlü Olmak

Her nerede olursa olsun, insanlar arası sosyal ilişkilerde kaba davranma, hoş karşılanmaz. İnsanlar, kaba ve haşin karakterli kimselere değil, aksine mütebessim kimselere iltifat eder, ilgi duyar.

Hz. Peygamberin, mütebessim bir yüze sahip olduğu bilinmektedir. İnsanlara karşı güleçti, somurtkan değildi.²⁵ Bu özelliği, onun en kısa bir zamanda çevresinden itibar görmesine yol açmıştı. Onun, ashabına karşı hep tebessüm ederdi. Sahabilerden gelen rivayetler, bunu göstermektedir.²⁶ Kendisi de mütebessim olan Hz. Peygamber, Müslüman kardeşine karşı mütebessim olmayı; iyiliği emredip kötülükten sakındırmayı; yolunu kaybeden kimseye yolu göstermeyi; yoldan taş, diken, kemik gibi şeyleri kaldırmayı; kovanından kardeşinin kovanına su boşaltmayı da sadaka olarak nitelemiştir.²⁷

3.4. Başkalarını Kendine Tercih Etmek

Güzel Müslüman olmanın özelliklerinden bir tanesi de kardeşini kendine tercih etmektir. Bu özellik, ideal insan olmanın zirvesi şeklinde nitelenebilir.

“Günün birinde bir adam Hz. Peygamber'e gelerek, açıklıktan bitkin düştüğünü söyler. Hz. Peygamber, derhal hanımlarından birine haber gönderip yiyecek ister ama hanımı, yeminle evde sudan başka bir şey olmadığını söyler. Hz. Peygamber, bunun üzerine diğer bir hanımına haber gönderir. O da aynı şeyi cevabı verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Bu bitkin aç adamı kim doyurursa, Allah ona rahmet edecektir!” diye buyurur. Ensardan Ebu Talha kalkıp “Ey Allah'ın Resülü! Ben onu misafir ederim!” der ve onu evine götürür. Evde hanımına “Yanında yiyecek bir şey var mı?” diye sorar. Hanımı “Hayır, sadece çocukların yiyeceği var!” diye cevap verir. Bunun üzerine hanımına “Sen çocukları bir şeylerle avut, sonra da uyut! Misafirimize, sanki yiyormuşuz gibi görünelim. Misafirimiz, elini tabağa uzatınca lambayı düzelterekmişsin gibi kalk ve onu bir bahaneyle söndür!” diye öneride bulunur. Kadın söylenenleri yapar ve beraber otururlar. Misafir, sofradaki yemeği yer, ev sahipleri ise geceyi aç geçirirler. Sabah olunca Hz. Peygambere gelirler. Hz. Peygamber, Ebu Talha'ya “Dün gece misafirinize

¹⁹ Buhârî, *Tevhîd 2, Edeb 27*; Muslim, *Fedâil 66*; Tirmîzî, *Birr 16*.

²⁰ Tirmîzî, *Birr 15*.

²¹ *Maide, 54*.

²² *Şuara, 215*.

²³ Muslim, *Birr 69*.

²⁴ Tirmîzî, *Kıyamet 40*.

²⁵ Buhârî, *Tefsîr, Ahkâf 2, Edeb 68*; Muslim, *İstisna 16*; Ebu Dâvud, *Edeb 113*.

²⁶ Buhârî, *Menâkıbu'l-ensâr 21*; Muslim, *Fezâilu's-sahâbe 35*.

²⁷ Tirmîzî, *Birr 36*.

olan davranışının sebebiyle Allah, güldü!” diye buyurur. Bu olay üzerine “...*Ve kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile, onları kendi nefislerine tercih ederler.*” (Haşr 59/9) ayeti nazil olur.²⁸

3.5. İnsanlara Cömert Davranmak

Zü'l-İsba' el-Advânî'nin, çocuğuna yaptığı hikmetli tavsiyelerden bir diğeri de, cömert olması ve insanların ihtiyacını gidermek adına harcamada bulunmasıdır. Kendisi, oğluna “*Onlara karşı cömert ol*” demek suretiyle insanlar arısı sosyal ilişkilerdeki en önemli anahtarı tevdi etmiştir. Zü'l-İsba' el-Advânî'nin, cömertlik erdemini, nasihatlerinin başında dile getirmesinde şaşılacak bir durum yoktur. Zira kendisi, cömertliğin egemen olduğu ve bu konuda cömert kişilerin meşhur olduğu bir toplumda büyümüştür.²⁹

Kur'an'ın, sosyal dayanışma bağlamında üzerinde en çok durduğu noktalardan biri de cömertliktir, başkasına el uzatmaktır. Zira fitratı kirlenmemiş her insan, kendisine yapılan iyiliği unutmaz, vefasız davranmaz, o iyiliğin kölesi olur. Nitekim Şark medeniyetinde “*İnsan, iyiliğin kölesidir*” sözü, pek meşhurdur. Allah, ihtiyaç sahiplerine kazandığımız şeylerin temizlerinden vermemizi³⁰; infak etmeyenleri ise kendilerini tehlikeye atanlar olarak nitelediğini söyleyebiliriz.³¹ Hz. Peygamber ise minberde, sadakadan ve dilenmekten uzak durmaktan bahsederken “*Üstteki/veren el, alttaki/alan elden hayırlıdır*” diye buyurmuştur.³² Malum olduğu üzere “üstteki” infak eden “alttaki” de dilenen demektir. Hz. Peygamber, cömert insanın Allah'a yakın, cehennemden uzak; cimrinin ise Allah'tan uzak, cehenneme yakın olduğunu bildirmiştir.³³

3.6. Kendi Namusun Gibi Onların Namusunu Korumak!

İnsanın, hayatını şahsiyetli bir şekilde sürdürebilmesi için, onun vazgeçilmez bazı temel hakları vardır. Onalar din, akıl, namus, can ve mal emniyetidir. Korunması gereken bu beş değere “zarurat-ı diniyye” denir.³⁴ Çünkü bu beş temel prensip, dinin vazgeçilmez esas değerleridir.

Hz. Peygamber “*Bu gün, bu ay ve bu belde nasıl kutsal ise, canlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da öylesine kutsaldır, her türlü tecavüzdten korunmuştur; yani toplumun sorumluluğu ve hukukun güvencesi altındadır*”³⁵ diye buyurmuştur. Hz. Peygamber, başka hadislerinde “*Her Müslümanın ırzı diğer Müslümana haramdır*”³⁶; “*Bana cennete giren ilk üç kişi arz edildi. Bunlardan biri şehid, biri azla yetinerek namusunu koruyan, biri de Allah'a ibadetini güzel yapandır*”³⁷; “*Kim kardeşinin namusunu korursa, kıyamet günü Allah, onun yüzünden ateşi geri çevirir*”³⁸ şeklinde haber vermiştir.

3.7. Komşuya Değer Vermek

Komşu kelimesinin Arapçadaki sözlük anlamı “yakın olma” ve “yakınlık” demektir. Mesela Türkçedeki “civâr”, “mücâvir” ve “mücavir alan” sözcükleri de bu kelimeyle ilintilidir. Bu bakımdan komşuluk,

²⁸ Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 10, *Tefsir*, Haşr 6; Muslim, *Eşribe* 172. Geniş bilgi için Muhammed b. Ahmed Kurtûbî, *el-Câmi'u li ahkâmi'l-kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kahire, 1964, XVIII/24; Şihabuddin Mahmud Alusî, *Ruhu'l-meani fi tefsiri'l-kur'ani'l-azim ve's-sebi'l-mesani*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415, XIV/246; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsiru'l-munir*, Daru'l-Fikri'l-Muasir, Beyrut, 1991, XXVIII/78 ve diğer tefsirlerde ilgili ayete bkz.

²⁹ Bu konuda Hâtım et-Taî, bir örnek olarak verilebilir. Hatım, Necid kökenli olup Tay kabilesine mensuptur. Cömertliği ile temayüz etmiştir. Sahabilerden 'Adiy b. Hâtım'ın (ö.67/686) babasıdır. O, “*Hâtım'dan daha cömert*” şeklinde darb-ı mesel olmuştur. Hâtım, misafirlere evini açan, sofrasını kuran, yoksullara son derece yardım eden birisidir. Çok yüklü paralar harcayarak esir kurtarmıştır. Misafirperverlikte emsalsizdi; öyle ki şiirlerinde kendisini “*Ben, misafirin kölesiyim*” şeklinde nitelemiştir. Abid el-Abrâs (ö.555), Bişr b. Ebî Hâzım (ö.590) ve en-Nâbiğa ez-Zubyânî (ö.604) gib Cahiliye şairleri, şiirlerinde Hâtım'ın cömertliğini övmüşlerdir. Hâtım, İslâm davetinden önce 578'de vefat etmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ebû 'Usman 'Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Hayavân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2004, VII/447; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ali l-Kalkaşandî, *Nihâyetu'l-ireb fi ma'rifeti ensâbi'l-Arab*, thk. İbrâhîm el-İbârî, Beyrût, Dâru'l-Küttâb el-Lübniyyîn,1980, s. 326; Ebû'l-Fazl Ahmed b. Muhammed *Nisâbü'rî, Mecmau'l-Emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts., I/182; Abdurrahmân b. Ebûbekir Celâluddin es-Suyûtî, *el-Muzhir fi ulûmi'l-luğati ve envâ'ihâ*, thk. Fuâd 'Alî Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998, I/392; Hayruddin Ziriklî, *el-A'lâm*, Dâru'l-Kalem, Beyrût, 1980, II/33; Şevqî Dayf, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Dâru'l-Ma'arif, Mısır, ts., I/68; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, Daru's-Sakî, Kahire, 2001, VII/220.

³⁰ Bakara, 2/267.

³¹ Bakara, 2/195.

³² Buhârî, *Zekât* 18; Muslim, *Zekât* 94; Ebu Dâvud, *Zekât* 28; Nesâî, *Zekât* 52; Muvatta, *Sadaka* 8.

³³ Tirmîzî, *Birr* 40.

³⁴ Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsiru'l-Kurani'l-Hakîm (el-Menâr)*, nşr. Heyet, Kâhire, 1990, VI/136.

³⁵ Buhârî, *İlim*, 37; Muslim, *Hac*, 147; Ebu Dâvud, *Menâsik*, 57.

³⁶ Buhârî, *Nikâh* 45, *Edeb* 57, 58, *Feraiz* 2; Muslim, *Birr* 28-34; Ebu Dâvud, *Edeb* 40, 56; Tirmîzî, *Birr* 18.

³⁷ Tirmîzî, *Fezâilu'l-Cihad* 13.

³⁸ Tirmîzî, *Birr* 20.

sosyal ilişkiler bağlamında en önemli faktörlerdendir. Komşuluk ilişkilerinin her din ve kültürde önemsendiğini söylemek mümkündür.

İslâm'da komşuluk hakları, daha çok, kul hakları (hukuku'l-ibâd) kategorisinde değerlendirilmiştir. Kur'an, komşuları "yakın komşu" ve "uzak komşu" şeklinde tasnif etmiştir.³⁹ Hz. Peygamber bir hadisinde "Cebrail, bana, komşu hakkında öyle ısrarla tavsiyede bulundu ki, komşuyu komşuya mirasçı kılacak zannettim"⁴⁰ demiş; başka bir hadisinde ise "Kim Allah'a ve ahirete inanıyorsa komşusuna ihsanda (iyilikte) bulunsun" diye buyurarak, komşuluk ilişkilerini, Müslümanın Allah ve ahirete iman etmesiyle ölçmüştür.⁴¹ Hadislerde en hayırlı komşunun, kendi komşularına iyilik yapan kimseler olduğu şeklinde vurgulandığı da eklenebilir.⁴²

3.8. Yardıma İhtiyacı Olan ve Darda Kalanın Elinden Tutmak

Evrensel değerler arasında yer alan hareketlerden biri de, yardıma muhtaç kimselere el uzatmak, yardımlarına koş ve onları yalnız bırakmamaktır. Nitekim Zü'l-İsba' el-Advânî, oğluna bu evrensel ve fitrî değeri hatırlatmış, onu uyarmıştır. Çünkü bu, idareci konumundaki her insanın en başat görevleri arasında yer almaktadır. Tarih boyunca söz konusu değeri ayakta tutan idarecilerin idaresi uzun soluklu olmuş; ona itibar etmeyen idarecilerin idare etme süreci kısa sürmüştür. Zira idare, zulm ve korku ile süremez, ancak adalet ve muhtaçların elinden tutmak şartıyla sürebilir.⁴³

Kur'an, kendisine inanan kesime, şu temel kaideyi koymuştur: "İyilik ve takva konusunda yardımlaşın, günah ve haddi aşmada yardımlaşmayın"⁴⁴

Zü'l-İsba' el-Advânî'nin, çocuğuna yaptığı hikmetli tavsiyelerden bir diğeri de, yardıma ihtiyacı olanın elinden tutma tavsiyesidir. Çünkü bu davranış, insanlar arasında sosyal dayanışmayı pekiştiren en önemli olgudur. Bu, aynı zamanda evrensel ve çağlar üstü bir erdemli harekettir.

Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: "Kim bir Müslümanın ayıbını örterse Allah da kıyamet gününde onun ayıbını örter."⁴⁵; "Kim bir ayıp görür de örterse sanki kabrine diri gömülmüş bir yavruya can vermiş gibi olur."⁴⁶

Buhârî ve Müslim'in kaydettiklerine göre ise Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: "Güneşin doğduğu her yeni günde kişiye, her bir mafsalı için bir sadaka vermesi gerekir. İki kişi arasında adalet yapmanın bir sadakadır. Kişiye hayvanını yüklerken yardım etmen bir sadakadır. Güzel söz sadakadır, namaza gitmek üzere attığın her adım sadakadır. Yoldan rahatsız edici bir şeyi kaldırıp atman sadakadır."⁴⁷ Başka bir rivayette "Hz. Peygamber: "Kardeşine zalim de olsa mazlum da olsa yardım et" diye buyurunca kendisine "Mazlumsa yardım ederim, zalime nasıl yerdim ederim?" diye sorulmuştu. Bunun üzerine o "Onu zulümden alıkoyarsan, bu da ona yardımdır" buyurmuştur"⁴⁸

Hz. Peygamberin öğrencilerinden Hz. Ali ise "Zalimin düşmanı, mazlumun yardımcısı olunuz" demiştir.⁴⁹

3.9. Misafire İkrâm Etmek

Zü'l-İsba' el-Advânî, oğluna nasihat ederken, misafirine cömert olması gerektiğini vurgulamıştır. Gerek Müslüman gerekse müşrik olsun, Zü'l-İsba' el-Advânî'nin yaşadığı coğrafyada misafire ikram etme olayı, en erdemli davranışlar arasında sayılmıştır.

İslâm'a giren bütün toplumlar, misafire ikram olayını önemsemiş ve uygulamışlardır. Nitekim Anadolu coğrafyasında "Halil İbrahim sofrası" deyimi, pek meşhurdur. Bunun nedeni ise Hz. İbrahim'in çok

³⁹ Nisa, 36.

⁴⁰ Buhârî, Edeb, 28; Muslim, Birr, 140, 141.

⁴¹ Buhârî, Edeb 31, 85, Nikâh 80, Rikâk 23; Muslim, İman 74; Ebu Davud, Edeb 132.

⁴² Tirmîzî, Birr 28.

⁴³ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Daru İhyâu't-Turâsi'l Arabî, Beyrût, 1420, XVIII/410; Muhammed Ebu Sü'üd Efendi, *İrşâdu'l akli's-selîm ila mezâyâ'l-kur'âni'l-kerîm*, Dâru İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1990, IV/247.

⁴⁴ Maide, 2.

⁴⁵ Ebü Dâvud, Edeb 39.

⁴⁶ Ebü Dâvud, Edeb 38.

⁴⁷ Buhârî, Cihâd 72, 128, Sulh 33; Muslim, Musâfirin 84, Zekât 56.

⁴⁸ Buhârî, Mezâlim 4, İkrâh 7; Tirmîzî, Fiten 68.

⁴⁹ Ebü'l-Hasan Muhammed b. Huseyn b. Mûsâ Şerîf Radî, *Nehcu'l-belâga*, thk. Muhammed Abduh, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1992, s. 613.

misafirperver olması, misafirlerini en güzel şekilde ağırlamasından kaynaklanmaktadır.⁵⁰ Kur'an ise "Dayf-u İbrahim/İbrahim'in misafirleri" diye bir nitelemeye bulunmuştur.⁵¹

Hız. Peygamber ise misafire ikram etmeyi, kişinin imanı ile ilişkilendirmiş ve "Kim Allah'a ve ahirete inanıyorsa misafire ikram etsin" diye buyurmuştur.⁵² Hız. Peygamber, hayatında Müslüman misafir-kâfir misafir ayırımı yapmamıştır. Bir ara kendisi kâfir bir misafiri ağırlamış; onun için bir keçinin sağılmasını emretmiştir. Keçi sağılmış, misafir sütünü içmiş, sonra diğer bir keçinin daha sağılmasını emretmiştir. Adam doymadığından dolayı, tam yedi keçinin sütü sağılmış, ona içirilmiştir.⁵³

3.10. İhtiyaç Sahiplerinden Yüz Çevirmemek

Zü'l-İsba' el-Advânî'nin, oğluna nasihatleri arasında ihtiyaç sahiplerinden yüz çevirmeme, onların dertleriyle ilgilenme de vardır. Bu erdem de diğer erdemler gibi evrensel-fitrî değerler cümlesindedir.

Kimi zaman, ihtiyaç sahipleri beklenmeyen bir girişim sonunda ihtiyaç sahibi olmaktan kurtulabilir; hatta "alan el" olmaktan çıkıp "veren el" konumuna geçebilirler. Buna önyak olma, en büyük iyilikler arasında sayılmıştır.

Bir ara Ensar'dan bir adam gelip Hız. Peygamber'den bir şeyler ister. Hız. Peygamber ona "Evinde hiçbir şey yok mu?" diye sorunca adam: "Evet, bir çulumuz var. Bir kısmıyla örtünüp, bir kısmını da yaygı olarak yere seriyoruz! Bir de su içtiğimiz kabımız var" diye cevap verir. Hız. Peygamber "Onları bana getir" diye emreder. Adam da gidip getirir, Hız. Peygamber, eşyaları eline alıp: "Şunları satın alacak yok mu?" diye buyururlar. Bir adam: "Ben bir dirheme satın alıyorum" der. Hız. Peygamber: "Bir dirhemden fazla veren yok mu?" der ve iki üç sefer tekrarlayarak (açık arttırmaya çıkarır). Orada bulunan başka bir adam: "Ben onlara iki dirhem veriyorum" deyince eşyaları ona satar. İki dirhemi alıp Ensarî'ye verir ve: "Bunun biriyle ailen için yiyecek al, ailene ver. Diğeriyle de bir balta al bana getir!" diye emreder. Adam gidip bir balta alıp getirir, Hız. Peygamber, ona eliyle bir saplık geçirir, sonra: "Git, onunla odun kes, sat ve on beş gün bana gözükme!" diye emreder. Adam emri aynen uygular, sonra Hız. Peygamberin yanına gelir. Bu esnada on dirhem kazanmış, bunun bir kısmıyla giyecek, bir kısmıyla da yiyecek satın almıştı. Hız. Peygamber: "Bak, bu senin için, kıyamet günü alnında dilenme lekesiyle gelmeden daha hayırlıdır" buyurur ve sözlerine şöyle devam eder: "Dilenmek, sefil olmuş, yoksulluğa mecbur kalmış, rüsva edici borca batmış veya elem verici kana bulaşmış insanlar dışında, kimseye caiz değildir."⁵⁴

3.11. Ecel, Eninde Sonunda Seni Bulacaktır

Zü'l-İsba' el-Advânî'nin, ölüm döşeginde iken oğluna yaptığı son nasihat ise herkesin başına gelmesi muhakkak olan ölüm gerçeğidir. Bu nasihat, her dönemdeki hikmet sahibi kimselerin nasihatidir. Yüzyıllar önce Hız. Yakup, ölüm döşeginde çocuklarına ölümü hatırlatmış⁵⁵; aynı şeyleri yüzyıllar sonra Selahaddin Eyyübî, ömrünün son demlerinde oğlu Zahir'e söylemiştir.⁵⁶

Nitekim Kur'an "Nerede olursanız olun, yüksek kalelerde korunsanız dahi, ölüm gelip sizi yakalar"⁵⁷ mutlak haberini, herkese duyurmuştur.

4. SONUÇ

Nasihat etme, başka bir deyişle öğüt verme olayı, insanlar arasında en güçlü sosyal bağlar kapsamında sayılmaktadır. Nasihat öğretisi, büyüklerden küçüklere; deneyim sahibi kimselerden deneyimsiz/acemi kişilere yapılır, der isek maksadımızı aşmış olmayız. Çalışmamıza konu ettiğimiz Zü'l-İsba' el-Advânî'nin, yapmış olduğu nasihatler de, bu minvaldedir. Zü'l-İsba' el-Advânî'nin nasihatleri, kavmi içinde tükettiği bir ömrün özetidir, denilse yeridir. Aslında onlar, anlayanlar için, özelde kendi oğluna genelde ise sorumluluk sahibi herkese yapılmıştır. Zaten onun nasihatleri, Arap dili ve edebiyatına ilişkin birçok eserde yer almış, ilgili kimseler tarafından takdir edilmiştir.

⁵⁰ Mâlik b. Enes, Muvatta, *Sıfatu'n-Nebi* 4.

⁵¹ *Hicr*, 51; *Zariyat*, 24.

⁵² Buhârî, *Edeb* 31, 85, *Nikâh* 80, *Rikâk* 23; Muslim, *İman* 74; Ebu Davud, *Edeb* 132.

⁵³ Buhârî, *Et'ime* 12; Muslim, *Eşribe* 186; Tirmizî, *Et'ime* 20, Muvatta, *Sıfatu'n-nebi* 10.

⁵⁴ Ebu Davud, *Zekât* 26; Tirmizî, *Buyu'* 10; İbn Mâce, *Ticârat* 25.

⁵⁵ Bakara, 132.

⁵⁶ Abdurrahman Azzam, *Selahaddin Eyyübî*, s. 307.

⁵⁷ *Nisa*, 78.

Malum olduğu üzere nasihat ve tavsiyelerin önemi, sahibinin, aynı nasihat ve tavsiyeleri sağlığında yapıp yapmadığıyla doğru orantılıdır. Zira söylemi ile eylemi arasında çelişki bulunan kimselerin, başkalarına yaptığı tavsiye ve öğütlerin hiç bir etkisi de olmayacaktır. Başka bir ifadeyle, nasihatın etkili olmasının ilk şartı, nasihat eden kişinin öncelikle onları hayatında uygulamış olmasıdır. Biz, Zü'l-İsba' el-Advânî'nin, ölüm döşeginde iken oğluna verdiği öğütleri, sağlığında bizzat yaptığını kaynaklardan öğrenmiş olduk. Bunu, oğluna “Sana bazı öğütler vereceğim ki onları yerine getirdiğinde, kavmimiz nezdindeki yerime sen de ulaşırısın” şeklinde verdiği öğütünden anlıyoruz.

Zü'l-İsba' el-Advânî'nin nasihatlerinden –her ne kadar müşrik bir toplum olsa da- o günün kültüründe evrensel değerlerin önemsendiğini; başkanlık makamında oturanların, toplum nezdinde itibar görmesi için, idare ettiği topluma hayırhah olması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu davranış, her çağdaki ve coğrafyadaki idareci-idare edilen kesim arasındaki yegâne bağ olduğu da ortaya çıkmaktadır. Bu bağın kopması durumunda, toplumda ne gibi huzursuzlukların meydana geldiğine –gerek küçük gerekse büyük ölçekte olsun- devrimler tarihi buna şahitlik etmektedir. Zü'l-İsba' el-Advânî'nin vurguladığı öğütler, toplumun en küçük birimi olan ailede bile uygulanmadığında, beraberinde bazı sıkıntıları getirmesi mukadderdir.

Baba tarafından, çocuğuna yapılan nasihatlerin tonu, vurgusu ve içeriği yanı sıra, söz konusu nasihatlerin yapıldığı zaman dilimi de pek önemlidir. Dikkat edilirse Zü'l-İsba' el-Advânî, nasihatlerini ölüm döşeginde iken yapıyor. Zira bu zaman dilimi, olaylara karşı duyguların yoğunlaştığı, dikkatlerin odaklandığı aşamadır. Nitekim baba, oğluna “Ecel, eninde sonunda seni bulacaktır” sözüyle onu, oldukça etkilemek istemiştir.

Tarih, ömürlerinin son demlerinde kendi çocuğuna/çocuklarına nasihat eden birçok kimseyi kaydetmektedir. Mesela Zü'l-İsba' el-Advânî'den önce Hz. Yakub'u; Zü'l-İsba' el-Advânî'den sonra ise Hz. Ali'yi Selahaddin Eyyubî'yi örnek verebiliriz. Adı geçen bu şahsiyetler, farklı zaman ve mekân dilimlerinde yaşamış olsalar da “*akıl yolu birdir*” fehvasınca, muhataplarına yaptıkları nasihatler, neredeyse birbiriyile örtüşmektedir.

İnsanın fitratına/doğasına uygun nasihatleri –özellikle baba nasihatini- tutmamak ise insanı pişmanlığa götürür. Öyle ki bir babanın ya da candan dostlarının öğütlerine kulaklarını tıkayanlar, zımnen düşmanlarını memnun etmiş olurlar. Çalışmamızı “*Çok kimse öğüt dinler ama yalnız akıllılar bundan faydalanır*”, “*Nasihat tutmayanı musibet tutar*” aforizmaları ile bitirmek istiyoruz.

KAYNAKÇA

Abdulbâkî, Muhammed Fuâd (ö.1967), *el-Mu'cemu'l mufehresli elfâzi'l-kur'ani'l-kerîm*, el-Matba'atu'l-İslâmiyye, İstanbul, 1982.

Ali, Cevad (ö.1987), *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslâm*, Daru's-Sakî, Kahire, 2001.

Alusî, Şihabuddin Mahmud (ö.1270/1854), *Ruhu'l-meani fî tefsiri'l-kur'ani'l-azim ve's-sebi'l-mesâni*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415.

Askerî, Ebu Hilâl el-Hasan b. Abdullâh b. Sehl b. Sa'îd (ö.395/1010), *Cemheretu'l-emsâl*, Beyrût, Dâru'l-Fikr, ts.

Azzam, Abdurrahman, Selahaddin Eyyûbi, çev. Pınar Arpaçay, Alfa/Tarih Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2015.

Buhârî, Ebu Abdullâh Muhammed b. İsmail (ö.256/870), *Sâhihu'l-Buhârî*, el-Mektebetu'l İslâmî, İstanbul, 1979.

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb (ö.255/869), *el-Hayavân*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 2004.

Dayf, Şevkî (ö.2005), *Târîhu'l-edebi'l-Arabî*, Dâru'l-Ma'arif, Mısır, ts.

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as, *Sunen*, Daru'l-Fikr, Riyad, ts.

Ebu Su'ûd, Muhammed el-İmâdî (ö.982/1577), *İrşâdu'l akli's-selîm ila mezâyâ'l-kur'ani'l-kerîm*, Dâru'l İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1990.

- Ersoy, Mehmet Akif (ö.1936), *Safahât*, Haz. Orhan Okay-Mustafa İsen, DİB Yay. Ankara, 1992.
- Fâsî, Ebu't-Tayyib Takıyyuddîn Muhammed b. Ahmed b. Alî el-Hasenî (ö. 832/1429), *Şifâu'l-garâm bi-ahbâri'l-beledi'l-harâm*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- İbn Abdi Rabbih, Ebu Ömer Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed (ö.328/940), *el-İkdu'l-ferîd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1404.
- İbn Dureyd, Ebu Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî (ö.321/933), *Cemheretu'l-luğa*, thk. Remzî Munîr Ba'labekî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1987.
- İbn Hamdûn, Ebu'l-Me'âlî Bahâuddîn Muhammed b. el-Hasan b. Ali el-Bağdâdî (ö.562/1167), *et-Tezkiretu'l-hamdûniyye*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1417.
- İbn Mâce, Ebu Abdullâh Muhammed b. Yezîd (ö.279/892), *Sunen*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.
- İbn Tayfûr, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ebu Tâhir (ö.280/894), *Belâğatu'n-nisâ*, Matbaatu Medrese Valide Abbâs el-Evvel, Kahire, 1908.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî (ö.597/1201), *Ahbâru'n-nisâ*, thk. Nazzâr Rızâ, Mektebetu'l-Hayat, Beyrut, 1982.
- İyd, Muhammed, *en-Nahvu'l-musaffâ*, Mektebetu'ş-Şebâb, Kahire, ts.
- Kalkaşandî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Alî (ö.821/1355), *Nihâyetu'l-ireb fi ma'rifeti ensâbi'l-Arab*, thk. İbrâhîm el-İbârî, Beyrût, Dâru'l-Kuttâb el-Lübnaniyyîn,1980.
- Kurtûbî, Muhammed b. Ahmed (ö.671/1272), *el-Câmiu li ahkâmi'l-kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, Kahire, 1964.
- el-Mağribî, Ebu'l-Hasen Nûreddîn Alî b. Mûsâ b. Muhammed b. Abdilmelik b. Saîd, *Neşvetu't-tarab fi târihi câhiliyyeti'l-'Arab*, thk. Nusret Abdurrahman, Mektebetu'l-Aksa, Amman, ts.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî (ö.179/795), *Muvatta*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1985.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb (ö. 450/1058), *el-Emsâl ve'l-hikem*, thk. Fuâd Abdulmunîm Ahmed, Dâru'l-Vatan- Riyâd, 1999.
- Meydânî, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed (ö.518/1124), *Mecmau'l-emsâl*, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Muberrred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd (ö.285/898), *el-Kâmil fi'l-Lugati ve'l-Edeb*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kâhire, 1997.
- Murtazâ, Şerîf (ö. 436/1044), *Gureru'l-fevâid ve dureru'l-kalâid*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Daru İhyai Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut, 1954.
- Muslim, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Haccac, *Sahihu Muslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- Musta'sami, Muhammed b. Aydemir, (ö.710/1311), *ed-Durru'l-ferid ve beytu'l-kasid*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2015.
- Nesâî, Ebu Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb (ö.303/915), *Sunen*, thk. Abdulfettâh Ebu Gudde, Mektebu'l-Matbû'ât el-İslâmiyye, Haleb, 1986.
- Nisâbü'rî*, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî (ö.518/1124), *Mecmau'l-emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts.
- Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. 'Abdulvahhâb(ö.733/1334), *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb*, Dâru'l-Kutub ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, Kâhire, 1423.
- Râzî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan Fahrüddîn, (ö.606/1210), *Mefâtihu'l-gayb*, Daru İhyâu't-Turâsi'l Arabî, Beyrût, 1420.
- Reşîd Rızâ, Muhammed (ö.1935), *Tefsîru'l-kurani'l-hakîm (el-Menâr)*, nşr. Heyet, Kâhire, 1990.

- Safvet, Ahmed Zeki, *Cemheretu resaili'l-Arâb fi usûri'l-Arabiyyeti'z-zahire*, el-Mektebu'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Suheyli, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullah b. Ahmed el-Has'amî (ö.581/1185), *er-Ravzu'l-unuf fi şerhi sireti en-nebeviyye li ibn Hişam*, thk. Ömer Abdusselam es-Selâmî, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 2000.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebubekir Celâluddîn (ö.911/1506), *Şerhu şevâhidu'l-muğni*, Lecnetu't-Turasi'l-Arabî, 1966, Kahire.
- , *el-Muzhir fi ulûmi'l-luğati ve envâ'ihâ*, thk. Fuâd 'Alî Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998.
- Şerîf Radî, Ebû'l-Hasan Muhammed b. Huseyn b. Mûsâ (ö.406/1015), *Nehcu'l-belâga*, thk. Muhammed Abduh, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1992.
- Şeyho, Luvis (Louis Cheikho) Rızkullah b. Yûsuf b. Ya'kûb (ö.1927), *Macâni'l-edeb fi hadâiki'l-'Arâb*, Matba'atu'l-Âbâi'i-Yesû'iyîn, Beyrût, 1913.
- Tirmîzî, Ebu 'Îsâ Muhammed (ö.279/892), *Sunen*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garb el-İslâmî, Beyrût, 1998.
- Tülücü, Süleyman, *DİA*, "Zülsba' el-Advânî" maddesi, İstanbul, 2013.
- Yemût, Beşir, *Şairâtu'l-Arab fi'l-cahiliyye ve'l-İslâm*, el-Mektebetu'l-Ehliyye, Beyrut, 1934.
- Yolcu, Mehmet, Lebid b. Rebia ve Tevhide Çağırın Şiiri, *Hikmet Yurdu*, yıl:1, S. 2, Temmuz-Aralık-2008.
- Yûsî, Ebu Ali NûreddînHasen b. Mes'ûd b. Muhammed (ö.1102/1691), *Zehru'l-ekem fi'l-emşâl ve'l-hikem*, thk. Muhammed Hacî-Muhammed el-Ahdar, Dâru's-Sakâfe, Fâs, 1981.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd (ö.538/1143), *el-Mustaksâ fi emsâli'l-arâb*, Beyrût, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- Ziriklî, Hayruddîn (ö.1976), *el-A'lâm*, Dâru'l-Kalem, Beyrût, 1980.
- Zuhaylî, Vehbe, *et-Tefsiru'l-munir*, Daru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut, 1991.